

Канботоев А.А., Туйбаев Р.Ж.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ШАЙЛОО МЫЙЗАМДАРЫН
ЖАКШЫРТУУ ЖОЛДОРУ

Канботоев А.А., Туйбаев Р.Ж.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

A.A. Kanbotoev, R.Zh. Tuibaev

WAYS TO IMPROVEMENT OF ELECTORAL LEGISLATION
OF THE KYRGYZ REPUBLIC

УДК: 342.8 (575.2)

Макалада, Кыргыз Республикасынын шайлоо тутумунун негизги көйгөйлөрү жана аларды чечүү жолдору ачыкталган. Автор өзү бул тармакта бир нече убукыт эмгектенип, шайлоо системасынын көйгөлөрүн жана аларды чечүү жолдорун өзүнүн практикасынан алган. Изилдөөчү шайлоодогу маселелерди чечүү үчүн бир нече мыйзамдарга өзгөртүү, толуктоолорду киргизүүнү жана заманбап технологияларды колдонуунун экинчи тепкичине чыгуу зарыл экендигин белгилеген. Магистрант белгилегендей, добуш берүүнүн процесстери жана жыйынтыктары элдин бийликке болгон ишенимин төмөндөтүп, айрым учурларда элдик көтөрүлүштөргө чейин алып барган. Акыркы жылдарда, Жогорку Кеңештин жана Жергиликтүү кеңештердин шайлоолору одоно мыйзам бузуу менен кошо, жыйынтыктары бир катар шаарларда жокко чыгарылган. Байма-бай шайлоо өткөрүү, мамлекетке материалдык чыгымдарды алып келүүдө. Шайлоолордун жыйынтыктары менен эмес, анын системасын өзгөртүү керек. Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу, эгемендүү Кыргыз Республикасында жаралган көйгөйлөрдүн негизинде, мамлекеттик башкаруунун эффективдүүлүгүн арттыруу үчүн жана өлкөнүн саясий-экономикалык туруктуулугуна шайлоо системасынын тийгизген таасири менен аныкталат.

Негизги сөздөр: шайлоо, Президент, Жогорку Кеңеш, бийлик, Жергиликтүү кеңеш, Конституция, шайлоо мыйзамдары, Конституциялык реформа, мамлекет.

В статье раскрываются основные проблемы избирательной системы Кыргызской Республики и пути их решения. Автор работает в этой сфере на протяжении трех лет, и все проблемы и способы их преодоления взяты на основе его опыта работы в соответствующем органе власти. Исследователь отметил, что для решения проблем избирательной системы необходимо внести изменения в соответствующие нормативно-правовые акты, и необходимо выйти на новый уровень применения современных технологий. Из-за вопиющих нарушений процесса голосования и его результатов доверие граждан к власти с каждым годом ухудшается. В отдельных случаях данные факторы привели к народным переворотам. Более того, последовательные проведения выборов впоследствии нанесли огромный ущерб государственному бюджету. Актуальность темы исследования определяется на основе возникающих проблем в независимой Кыргызской Республике и влиянием выборов на эффективность государственного управления, политическую и экономическую стабильность страны.

Ключевые слова: выборы, Президент, власть, Жогорку Кеңеш, Местные Кеңеш, конституция, конституционная реформа, государство, избирательное законодательство.

The article reveals the main problems of the electoral system of the Kyrgyz Republic and ways to solve them. The author has been working in this area for a long time, and all the problems and ways

to overcome them are taken on the basis of his experience of working in the relevant authority. The researcher noted that in order to solve the problems of the electoral system, it is necessary to amend the relevant regulatory legal acts, and it is necessary to reach a new level of application of modern technologies. Due to flagrant violations of the voting process and its results, citizens' trust in the authorities is deteriorating every year. The subsequent elections subsequently caused enormous damage to the state budget. The relevance of the research topic is determined on the basis of emerging problems in the independent Kyrgyz Republic and the impact of elections on the efficiency of public administration, political and economic stability of the country.

Key words: president, Elections, Constitution, Power, Parliament, Jogorku Kenesh, local authority, electoral legislation, constitutional reform.

Кыргыз Республикасынын негизги приоритеттүү максаттарынын бири, жемкорчулуктан, кландык башкаруулардан арылып, тең укуктуу демократиялык башкаруу системасындагы өлкөнү куруу. Демократияны орнотуу максатына карай мерчемделген иштердин эң маанилүүсү, элдин мамлекеттик башкаруу системасына ачык жана таза шайлоолордун негизинде катышуусун камсыздоо. Көз карандысыз Кыргызстандын жаны тарыхында, ыйгарымдуу бийлик укугун ачык жана таза шайлоонун, демократиянын принциптеринин негизинде өткөрүп берүүнүн маанилүүлүгү арты. Бул убакта өлкө маңыздуу этапта турат. Алсак, 2017-жылы алгачкы жолу тынчтык жолу менен өлкө тарыхында Президент өз кызматынан кетип, жаңы ажо шайланды. Ошондой эле, ушул жылы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине жана жергиликтүү кеңештерине шайлоолор болот [1]. Эгемендүү Кыргыз Республикасынын улуттук приоритеттеринин негизинде, мамлекет тарабынан кабыл алынган мыйзамдарды жана эл аралык милдеттерди эске алып, адам ресурстарын туруктуу өнүктүрүү, бирдей укукту камсыз кылуу үчүн жана мыйзамсыз иш-аракеттерге каршы активдүү иштер жүрүүдө. Анткен менен, шайлоолордогу мыйзам бузуулар токтобой келе жатат. Алсак, болуп өткөн жергиликтүү кеңештердин шайлоолорунун жыйынтыктары бир катар шаарларда жокко чыгарылып, жаңыдан шайлоо өтүү алдында турат. Бул кадам мамлекетке материалдык эле чыгым алып келбестен, элдин бийликке болгон ишенимин да төмөндөттү.

Кыргыз Республикасынын шайлоо системасындагы көйгөйлөр жана анын себептери

Көйгөйлөр:	Көйгөйдүн себептери:
Административдик ресурстар - Бийлик өкүлдөрү, мамкызматкерлер тарабынан мамлекеттик институтка болгон басымдар [2].	• Укук коргоо органдарынын жана БШКнын көз карандылыгы; • Жеке кызыкчылыктар; • Мамкызматкерлердин өлкөгө кайдыгер кароосу; • Кызмат адамдарынын сабатсыздыгы; • Биометрикалык каттоо системасынын кайсыл бир талапкердин пайдасына иштөөсү; • Бир тараптуу ММК;
Добуштарды сатуу жана сатып алуу – Шайлоолорду өткөрүү мезгилинде шайлоочулардын добуштарын акча каражаттарын төлөө же болбосо таратуу, материалдык баалуулуктарды тапшыруу же кандайдыр бир кызмат ордун же башка упайларды алууга көмөктөшүү жолу менен сатып алуу [3].	• Жумушсуздук; • Мыйзамдын иштебөөсү; • Элдин аң-сезимине сиңген туура эмес түшүнүктөр; • Шайлоо босогосу 7%ды түзгөндүгү - чоң атаандаштык
Шайлоочулардын добуш берүүгө катышуусу - Шайлоочулардын Конституциялык укугу чектелип же атуулдук милдетинаткаруудан өз ыктыяры менен баш тартуусу	• Миграция; • Татаалдашкан шайлоо системасы; • Шайлоочунун бир эле участкага байлангандыгы; • Элдин бийликке болгон ишениминин төмөндүгү; • Чет жактардагы мигранттарга шайлоо участкаларынын жетишсиздиги жана убактылуу каттоодон өтүү мүмкүнчүлүгүнүн аздыгы;

Кыргыз Республикасынын шайлоо системасындагы көйгөйлөрдү чечүү жолдору жана механизмдери. Жыл өткөн сайын өлкөдө калктын саны өсүүдө, бирок шайлоого катышуунун саны жылдан жылга түшүп жатат. Парламенттик, жергиликтүү же президенттик шайлоолор болбосун, шайлоочуларды автоунаа менен үймө-үй чогултуп, участкаларга алып келмей заман болду. Бул маселенин келип чыгуусуна биринчи себеп, татаалдашкан шайлоо системасы эсептелет. Анткени, ченемдик укуктук актылар боюнча, кээ бир каттоо тартиптеринен өтпөгөн шайлоочу шайлоо укугунан ажыратылат. Биринчиси, биометрикалык каттоодон өтпөгөн жарандар шайлоо укугунан четтетилет. Экинчиси, убактылуу жашаган жериндеги шайлоо участкаларына “Форма №2 жана форма №3” бланктары аркылуу каттоого турбаган шайлоочулар добуш бералбай келген. Бул маселени чечүү максатында форма 2 толтуруу эрежеси жокко чыгарылды [4]. Анткен менен, жон эле жоюп салуу шайлоочуларга чоң ыңгайсыздык жаратты. Себеби, биздин ички жана сырткы мигранттар, башка шаарда окуган студенттер ж.б. жарандарыбыз добуш берүү үчүн өзүнүн паспорт боюнча катталган дарегине барышы керек болот. Акыркы шайлоолордун жана референдумдун жыйынтыктары көрсөткөндөй, бизде 60% жарандар жогоруда аталган топторго кирет. Президенттик шайлоо жана референдум бириктирилип өткөрүлгөндө, 35% эле жарандар катышкан. Бул

көрсөткүч шайлоочулардын добуш берүүгө катышуусу шайлоо системасындагы эң чоң көйгөй экендигинен кабар берет.

Шайлоо процессин мындан ары да ийгиликтүү реформалоо үчүн төмөнкү маселелерди чечүү зарыл:

- шайлоо системасын жакшыртуу боюнча баймабай коомдук талкууларды өткөрүү;
- шайлоо округдарын жана шайлоо участкалардын түзүүнүн методикасын жогорулатуу;
- Шайлоо комиссиянын мүчөлөрүнүн компетенциясын көтөрүү аркылуу комиссияларынын ишмердүүлүгүн жакшыртуу;
- шайлоо эрежелерин бузууларга бөгөт коюу жолун иштеп чыгуу, конфликттерди чечүүнүн ачыктыгын камыздоо
- жарандарга, өзгөчө ички, тышкы мигранттарга маалыматты толук жеткизүү;
- чет жактагы жарандарыбызга шайлоо участкаларын көбөйтүп, консулдук каттоодон өтүү эрежесин жоюу керек. Добуш берүү үчүн кыргыз жараны болуу жетиштүү.

Мыйзамдарга төмөнкүлөрдү камсыз кылуучу зарыл өзгөртүүлөрдү киргизүү керек:

- “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын депутаттарын шайлоо жөнүндөгү Конституциялык мыйзамында” көрсөтүлгөн саясий партиялар үчүн 7% дык шайлоо босогосун [5] 5% га чейин түшүрүү;

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 2, 2021

– “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын депутаттын шайлоо жөнүндөгү Конституциялык мыйзамында” каралган агитаторлордун ыйгарым укуктарына өзгөртүү жана санына чектөө киргизүү абзел. Шайлоо гонкасында добуштарды сатып алууну легалдаштырууга аракет кылган партиялар жана кандидаттар катталган. Мындай кадамды дал ушул агитаторлордун санына чектөө жок болгондугунан улам жасашкан. Ар бир айылга же округга бир координатор жана бештен көп эмес агитатор гана дайындоо мүмкүнчүлүгүн берүү керек.

– Ички жана сырткы мигранттар, башка шаарларда окуган студенттер үчүн кошумча участкалардын санын көбөйтүү;

– Кыргыз Республикасынын Жазык кодексине жана Кылмыш жаза кодексине өзгөртүү киргизип, добуштарды сатып алуу, сатуу жана административдик ресурс пайдаланган мамкызматкерди, кандидаттарды, партияларды шайлоодон четтетүү, 5 млн сом өлчөмдөгү айып пул жана 3-7 жылга чейинки эркинен ажыратуу чарасын көрүү;

– Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясынын жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик каттоо кызматынын Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоону, КР референдумун даярдоо жана өткөрүү мезгилиндеги өз ара аракеттенүүсүнүн тартиби жөнүндө ЖОБОсунда жазылган форма №2, форма №3 өндүү бланктарды аналогун иштеп чыгуу же жоюу абзел;

– Блокчейн системасын киргизүү керек. Бул ыкмага ылайык, шайлоочулардын добуш берүүгө катышуусу эле көтөрүлбөстөн, добуш сатып алуу өндүү бир топ көйгөйлөр чечилет;

– Заманбап технологияларды киргизүү менен, биометрикалык каттоонун экинчи тепкичине чыгуу керек. Жаңы технологиялар эч бир мамлекеттин тажрыйбасынан алынбайт, биздин өлкөнүн шартына ылайык ойлонулуп сунушталды. Ал төмөнкүчө тартипте шайлоону өткөзүүгө шарт түзөт:

1. Кыргыз Республикасынын бардык шайлоо участкалары интернет менен камсыздалат;

2. Жалпы шайлоочулардын электрондук базасы түзүлөт;

3. Базадагы шайлоочулар, форма №2, форма №3 бланктарын электрондук түрдө толтуруп, сырткы жана ички ШУлардын ичинен кайсыл участоктон добуш

берүүнү кааласа, ошол жактан добуш берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот;

4. Шайлоочулардын санына жараша бири-биринен такыр айырмаланбаган бюллетендер даярдалат;

5. Шайлоочу участкага кирип, кол манжаларын жаңы автоматташтырылган жабдууга койгондо, чек сыяктуу жаңы бюллетень чыгат жана шайлоочу автоматтык түрдө базадан өтүрүлөт;

6. Шайлоочу кабинанын ичинен жашыруун добуш берет, жана башкаруунун автоматташтырылган тутумуна (БАТ, АСУ) салат;

7. БАТ автоматтык түрдө санап, жыйынтык жарыяланат;

– Элдин аң-сезимине “өлкө келечеги арзыбаган акчага бааланбашын, добуш сатуу, коркутуулар мыйзам бузуу экенин жана мыйзамдуу жоопко тартылышын жеткирүү” Шайлоочунун добуш берүүсү өзүнүн эле атуулдук милдети эмес, жалпы коомдун тагдырына таасири чоң экендиги даана көрсөтүлгөн. Анткени, чечүүчү бийликти, өкүлчүлүктүү бийликти жана башка бийлик бутактарын түптөө элдин колундагы кайтарылыс укугу. Аны менен катар, шайлоочулардын аң-сезимин ойготуп, интелленгенттүү шайлоочулардын катмарын чыгаруу керек.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 5-майында элдик референдум аркылуу кабыл алынган Конституциясы.
2. Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы. Бишкек ш., 2011-ж. 2-июль №68;
3. Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясынын жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик каттоо кызматынын Кыргыз Республикасынын Президентин, Кыргыз Республикасынын ЖКнын депутаттарын шайлоону, КР референдумун даярдоо жана өткөрүү мезгилиндеги өз ара аракеттенүүсүнүн тартиби жөнүндө ЖОБОсу.
4. Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүктүрүү боюнча стратегиясы 2013-2017-жылдардын мезгилине;
5. 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүктүрүү боюнча улуттук стратегиясы;
6. Адам укуктары, демократия, бийлик. Энциклопедиялык сөздүк. - Б., 2015. - 496 б.
7. Кыязов Э.А., Жанабилова Б.А. Мировые избирательные системы и некоторые проблемы их реализации в Кыргызской Республике. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2019. №. 10. С. 161-165.